

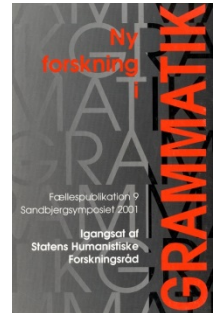
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Sproglig modellering af den ikke-sproglige event

Forfatter: Lisbeth Falster Jakobsen

Kilde: H. Leth Andersen, K. Jensen og H. Nølke (red.).
Ny Forskning i Grammatik 9, 2002, s. 101-120

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2002

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af *Ny Forskning i Grammatik* (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sproglig modellering af den ikke-sproglige event

Lisbeth Falster Jakobsen

1. Indledning

Inden for kognitiv lingvistik er der i den senere tid kommet forskellige behandlinger af det problem, at den samme ikke-sproglige situation kan modelleres sprogligt på forskellig måde. En af behandlingerne er Berman og Slobins bog om frøhistorierne. Grundideen er, at

[...] we proposed that experience is filtered through language for purposes of speaking and that event descriptions are packaged into larger units for purposes of narrating. (Berman og Slobin 1994: 515)

Det er først og fremmest *experience is filtered through language*, der er interessant her; det falder nemlig særdeles godt i tråd med de forestillinger, som vi insisterer på inden for Dansk Funktionel Grammatik. Nemlig det forhold, at det enkelte sprog i sit tegn- og tegnskonstruktionsudvalg udstikker en række indholdsformer, som indeholder stykker af den ustrukturerede indholdssubstans, den samlede masse af potentielle tegnindhold. Det er en ren sprogintern betragtning, der understreger, at der ikke er en umiddelbar ufiltreret relation mellem den kognitive erfaring af virkeligheden og det sproglige indhold. Om indholdssubstansen er lig med virkelighedsopfattelsen i Bermans og Slobins forstand, skal jeg lade stå hen. I hvert fald er der den forskel på indholdssubstans og virkelighedsopfattelsen, at den sidste er særdeles struktureret for os, medens indholdssubstansen netop forestilles at være ustruktureret som det blotte indholdsmateriale, hvorfra der kan udtages til indholdsformer.

Vores virkelighedsopfattelse er struktureret og tegnenes indholdsformer er struktureret; problemet er i denne forbindelse relationen mel-

lem de to. De sproglige indholdsformer udmærker sig ved at skære radikalt ned på træk og detaljer i forhold til et udsnit af f.eks. en situation i den ikke-sproglige virkelighed. Det er det, der ligger bag termen *filtering*¹; andre termer, der har været brugt er *event construal* (Halliday-skolen), *mapping* mellem *experience* og den sproglige gengivelse, som Russ Tomlin kalder det (Tomlin 1999: 164), eller *windowing* (Talmy 1996). Alle går – ud fra lidt forskellige forestillinger – ud fra, at tegnkonstruktionen i sit indhold skærer ned på det antal faktorer, der kan erkendes kognitivt, men ikke-sprogligt i opfattelsen af en generel eller en specifik situation. Derved kan der forekomme forskellige sproglige modelleringer, *construals*, af samme ikke-sproglige situation. Ikke blot kan sætningsindhold i sin helhed individualiseres til at opbygge forskellige modeller, men allerede i sprogets grundbygggestene, f.eks. typisk centreret rundt om verberne og deres valensmuligheder, kan den forskellige modellering afspejles.

Derfor kan det synes rimeligt at undersøge sproglige paradigmer², som antages at modellere samme ikke-sproglige situation efter, hvilke faktorer der filtreres væk i de enkelte led i paradigmet, og dernæst hvilken funktion valget af en type filter fremfor et andet har i teksten. Det vil sige, at jeg her interesserer mig ikke blot for filtreringen, men især også for den funktion, som det valgte filter får i teksten.

2. Windowing

Det mest detaljerede forsøg på at skildre relationen mellem en type (barberet) situation og den sproglige modellering har jeg fundet hos Talmy i hans *windowing*, som er:

[...] the system with which language can place a portion of a coherent referent situation into the foreground of attention by the explicit mention of that portion, while placing the remain-

-
1. Berman og Slobin interesserer sig for narrative strukturer, heraf resten af citatet: *event descriptions are packaged into larger units for purposes of narrating*. Men alle tekstmodi opererer med større enheder og filtrerer *event*faktorerne efter det tekstlige meddelelsesbehov.
 2. Paradigme skal altså forstås i en langt videre forstand end bøjningsparadigmer. Det skal blot stå klart, hvilken trækramme der konstituerer det enkelte paradigme.

der of that situation into the background of attention by omitting mention of it. Terminologically, the cognitive process at work here is called the *windowing of attention*, the coherent referent situation with respect to which the windowing must take place is an *event-frame*, the portions that are foregrounded by inclusion are *windowed*, and the portions that are backgrounded by exclusion are *gapped*. (Talmy 1996: 235)

Talmy analyserer en situation ud i et antal – kognitive – elementer og ser så på, hvilke af disse elementer der kommer i forgrunden i den sproglige formulering. Hvis der f.eks. er tale om en situation, der har et forløb, kan der fokuseres på begyndelsen, midten eller slutningen af forløbet. Dette forudsætter, at man har en opfattelse af situationens enhed. Generelt kan den samme situation konceptualiseres og modelleres på flere måder. En måde at lave et vindue er at udelade af sætningen resten af faktorerne i situationen, de bliver så *gapped*. Det er dog så en forudsætning, at modtageren kan tænke sig til resten af situationen, hvis konteksten er fornuftig. Men:

To be viable, the concept of windowing requires a basis on which to distinguish between two kinds of material missing from a sentence: a kind whose referent would indeed be understood as belonging to the represented scene, and another kind whose referent would be felt as peripheral or incidental. Arising from whatever causes, whether in part innately universal ones or in part linguistically or culturally specific ones, language-users apparently tend to conceive certain elements and their interrelations as belonging together as the central identifying core of a particular event or event type. Other elements, which on other grounds might have seemed to share an equally intimate involvement in the event, are instead conceptualized as peripheral or incidental. (Talmy 1996: 238)

Af i det mindste kulturelle grunde, nemlig det forhold, at det er sprogligt forprogrammeret i det enkelte sprog, vil jeg anse verbets valens for en af måderne til at forgrunde elementer i en situation³: de realise-

3. Jf. her "Im Deutschen, wie in den meisten Sprachen, ist der verbale Wortschatz gegenüber den Wörtern anderer Wortarten auch in der Hinsicht ausgezeichnet, als er nicht nur die

rede valensbundne størrelser, komplementerne, er den absolutte forgrund, resten er mere eller mindre baggrund afhængigt af grammatisk status. Således vil ikke-realiserede valensbundne størrelser være *gapped*, men kan medtænkes af modtageren. En størrelse kan også blokeres på den måde, at den ikke kan medkonstrueres i sætningen, men stadig medtænkes ud fra den ikke-sproglige situation (Talmy 1996: 241). Den hører også til baggrunden, men er *gapped* på en mere effektiv måde. Talmy har mange eksempler, hvor f.eks. enkelte momenter i en handlingssekvens inden for en *event-frame* forgrundes og andre *gappes*. Der er her stof til mange undersøgelser af leksikalisering, f.eks. af verber.

3. Event og sagsforhold

Og hvad skal vi så med *event construal* eller *windowing* i en grammatik, hvis det først og fremmest er et leksikonspørgsmål? Det skal vi beskæftige os med, fordi valg af leksikon-elementer for det første selvfølgelig har stor konsekvens for den grammatiske udformning af en sætning, og for det andet fordi forskellige *event construals*, set som et paradigme af muligheder til at *windowe* og *gappe* forskellige faktorer ind og ud af den samme situation, giver forskellige muligheder for kohæsi on og kohærens i en tekst.

Et simpelt eksempel på *event construal* er diatese. Det er sådan, at de fleste verber på tysk danner et funktionelt paradigme aktiv-passiv, hvor passiven er perifrastisk. Paradigmet består af tre forskellige konstruktionsderivationer af det samme verbum med en given valens. Passiven eksisterer i 2 versioner, dynamisk og statisk passiv. Det har mindre betydning for emnet her, bortset fra det generelle forhold, at derivationer kan antage træk, som verbet ikke anses for at have, hvis man betragter aktivderivationen alene. Den statiske passiv bytter trækket +Dynamisk ud med trækket +Statisk i konstruktionen.

Det er den almindelige anskuelse, at det enkelte verbum i en minimal-konstruktion med sine komplementer (hvoraf partipanterne er de

Grundlage der Satzorganisation darstellt, sondern auch generell die wesentlichen Prädikationsmöglichkeiten enthält, das heißt, die Typen bereitstellt, mit denen über die Welt Aussagen formuliert werden können. (Eroms 2000: 383).

nominale dele af komplementerne) både i den aktive og den passive version danner kernen i den sproglige modellering af den samme ikke-sproglige *event*. Ordet *event* står her for det, der sker i den ikke-sproglige situation, og sagsforhold om den tilsvarende sproglige modellering. Kun i de tilfælde, hvor den ikke-sproglige *event* er perciperbar for os, som i frøhistorierne, hvor en billedbogs handling genfortælles og altså modelleres i sprog, går synsretningen fra *event* til sagsforhold; det er noget, som man typisk oplever på fjernsynet ved sportsbegivenheder eller f.eks. royale begivenheder, men ellers kun sjældent. Men Berman og Slobin har taget fat her, og andre, der også har den synsretning, er Russ Tomlin med sin fiskefilm og det danske team med Gunver Skytte som leder i Mister Bean-undersøgelserne. Russ Tomlin siger:

When an individual observes visible activity ongoing in some local context, say, watching a sporting event, the conceptual representation arising out of that experience must be a complex one. While it is no doubt related to utterances produced about the experience, seldom will the utterances exhaust the detail of the conceptualization. (Tomlin 1997: 168)

Det er tydeligt, at de mange forskellige faktorer, der forekommer i situationen, ved modelleringen bliver skåret ned, filtreret til et fåtal. Det er samme tankegang som hos Talmy. I de tilfælde, hvor man har både *the event* og den sproglige modellering, bliver ens udsagn om relationen mellem de to ikke cirkulært, fordi det er to helt forskellige dimensioner, der relateres. De fleste tekster oplever vi imidlertid uafhængigt af en perciperbar ikke-sproglig verden, og så går synsretningen på en måde den modsatte vej: fra sagsforholdet med det antal faktorer, som afsenderen har fundet det passende at give med, explicit eller implicit, og så til vores mentale aktivitet, hvor der opbygges en tekstverden ud fra de givne sproglige instruktioner. Tekstverdenen antager normalt mere "indholdskrop" for modtageren, end den sproglige instruktion er til; men hvor mange faktorer og hvor detaljerede faktorer sagsforholdet ender med at have i hovedet på den enkelte modtager, afhænger i nogen grad af dennes sproglige kunnen, fantasi og kendskab til det, der refereres til.

Man skal heller ikke overse, at et verbum kan sammenfatte en række handlinger, således at verbets indhold allerede abstraherer over en række *events* i den ikke-sproglige verden. Hvis jeg siger:

(1) Jeg leder efter mine læsebriller

så er *at lede* en sammenfatning af adskillige enkelt*events*, der kan være ret forskellige indbyrdes. Det konciperes som en enkeltsituation. Sammenfatningen i *at lede* vil så, efter Talmy, være den mediale del af *event*-enheden, *at finde/ikke at finde*, altså et eventuelt fund, den terminale del, og den initiale del har vi ikke et enkelt verbum for, men en konstruktion *at begynde at lede*.

Hvad skal der forstås ved *event*? Det er lidt vanskeligt at sige: Tomlin har lånt en definition fra et forfatterpar, Shaw and Pittenger, som åbenbart er psykologer eller almene kognitivist. I hvert fald er pointen, at definitionen er sproguafhængig og ikke lavet af lingvister; den lyder:

[An event is] a minimal change of some specified type wrought over an object or object-complex within a determinate region of space-time. (Tomlin 1999: 171)

I (1) er *a determinate region of space-time* svarende til Talmy i den ene ende afgrænset af begyndelsen af eftersøgningen, i den anden ende af ophøret, med en af to alternative muligheder: et fund eller en opgivelse af den handling. Tomlin lægger meget vægt på *change*, men mon ikke resultatet af en forandring, nemlig en tilstand, som at opgive at lede, derved også kommer til at gælde som en *event*? Talmy ser mere kognitivt på det i sine *event-frames*⁴:

We have seen that human cognition appears to systematically segment the occurrences of phenomena into certain types of unitary coherent conceptual packets, here termed *event-frames*, where each type of event-frame includes certain numbers of con-

4. *Frame* skal forstås som havende en afgrænsning til begge sider, *boundaries*, således at hvad der er elementer inden for det kognitive frame, kan gøres til genstand for alternativ *windowing*.

ceptual material but not other kinds. We posited a number of conceptual factors that help determine which phenomena are in this way packeted together into an event-frame. A common cognitive principle was posited as running through these different factors: we conceptualize an event-frame as demarcated by a boundary, one that encloses a region of coherence, corelevance, and connectivity. (Talmy 1996: 285)

Det er nu os, der konceptionelt afgør, hvad der hører til en *event*, ud fra de angivne kriterier kohærens, korelevans og konnektivitet. Ud fra dette vil jeg betragte både dynamiske og statiske sprogligt modellerede situationer som minimale *events*⁵.

Afsenderen har altså et betydeligt valgpotentiale, når han/hun skal udforme en *event*. Det er uundgåeligt, at der skal skæres ned i antallet af *event*faktorer i forhold til situationen, når der skal produceres en acceptabel helsætning. Alene af den grund, at modtagerens opmærksomhed skal holdes fast på de faktorer, der konstituerer sætningens budskab. Foruden dette rent extralingvistiske valgpotentiale, som er skabt af situationen, er der også det valgpotentiale, der består i de præfabrikerede sproglige muligheder, som det enkelte sprog giver en. Det drejer sig om leksik, syntagmer og de sproglige vaner for opsætning af et sagsforhold, som det enkelte sprog har⁶. I sidste ende kan man normalt ikke komme uden om at vælge en af de sproglige muligheder, når man skal tage stilling til, hvordan man vil modellere en situation sprogligt.

En af de ting, som Berman og Slobin gør, er at iagttage, på hvilken måde den enkelte *event* i frøhistorien typisk skildres i det enkelte sprog. Det er *event construal*; her sætter de 4 dimensioner op, som man kan undersøge den enkelte *construal* efter:

-
5. *Event* kommer herved til at svare til Berman og Slobins *individual act*: "For our purposes, the level of "event" is smaller than the episode and often larger than an individual act." (Berman og Slobin 1994: 516).
 6. I Slobins artikel "Two Ways to Travel: Verbs of Motion in English and Spanish" (1996) skildres, hvordan en leksiko-grammatisk norm i et sprog kommer til at præge hele den retoriske opsætning i teksten.

- * selection of **topic**
- * selection of **loci of control and effect**
- * selection of **event view** (Cause, Become, State)
- * selection of **degree of agency**.

.....

Together they determine the form and content of a particular verbal message: number of participants mentioned, syntactic and thematic roles of participants (in one or more clauses), word order and construction type (voice, valence). (Berman og Slobin 1994: 517)

Topic er således den participant, som der fokuseres på, hos Slobin forstået som den, der bliver subjekt, og som sagsforholdet så tager sit udgangspunkt i. Det kommer til at hænge sammen med *degree of agency* på den måde, at hvis f.eks. et transitivt verbum konstrueres i almindelig personlig passiv, opgraderes patienten til subjekt; tilsvares nedgraderes agenten, sommetider så langt, at denne faktor graderes helt ud af sætningen. *Control* and *effect* er agens og patiens; de er variabler i forhold til *topic*. Hvad angår *event view*: i frøbogen er der en situation, hvor 'drengen pludselig kommer op og hænge på en hjorts gevir'. Sådan som jeg siger det nu, tager jeg *become view*: drengen skifter status, her lokation; jeg kunne også sige 'pludselig hænger drengen på en hjorts gevir', det er *state view*, eller jeg kunne sige 'en hjorts gevir griber pludselig drengen', eller 'en hjort får pludselig drengen op på sit gevir'; det er så *cause views*.

4. Cirkularitet i analysen

Det er klart, at Slobin har en tydelig fordel i, at han kan se på det ikke-sproglige billede og dernæst på, hvordan situationen udmøntes sprogligt. Det bliver det ikke-cirkulære ved hans undersøgelser. Desværre har vi i de allerfleste tilfælde kun den sproglige modellering af et eller andet; vi påstår så, at den og den konstruktion fremkalder den og den *construal*, uden at vi kender den tilgrundliggende *event* for vores påstand. Det er cirkulært. Det er svært at undgå, men, som Givón altid siger, man skal prøve at finde argumentationer på en anden måde, i form af forudsigelser af typen: hvis det er korrekt, at konstruktion X modellerer en *event* på denne måde, så kan man måske forudse at fin-

de Y i konteksten, f.eks. i kohæsionen. Man kan så prøve at se på, hvor mange gange det slår til.

Jeg vil nu prøve især Slobins's dimensioner på et par områder, som er specielt egnede til denne emnekreds, nemlig passiv- og passiviske konstruktioner og konstruktioner med *lassen* med akkusativ og infinitiv.

5. Aktiv- og passivkonstruktioner

De fleste verber indgår på tysk i konstruktioner med både aktiv og passiv. Disse konstruktionsformer modellerer altså begge samme *event*, men de er ikke synonyme af den grund, sådan som der sommetider står i meget traditionelle grammatikker. Der er en forskellig perspektivering eller *event construal* af sagsforholdet. Kort fortalt: der kommer en anden kobling af kasusrolle og sætningsled for to valentielle partipanter: på tysk rykker det direkte objekt (hvis det i aktiv skulle stå i akkusativ) op til subjektsværdighed, det bliver opgraderet og får ny *topic*værdi (efter Slobins forståelse af *topic*). Det vil sige, at det indtræder i subjektets muligheder, bl.a. positionsmuligheder, hvoraf de, der står til venstre i sætningen er de mest interessante i forhold til *topic*. Normalt siger man her, at subjektet får tematisk funktion, men det er ud fra en statisk opfattelse af sætningskonstruktionen i sin helhed. Man kunne også se mere dynamisk på *topic*funktionen og sige, at den opstår ved, at det giver subjektet en position som et af startsætningsleddene, når man ser sætningen ud fra et processeringssynspunkt. Tomlin siger om det engelske subjekt, men det gælder også for det tyske, at

The claim is neither that subject should be 'defined' via attention nor that theme should be so defined; instead the notion of theme is reduced to and replaced by attention in a process model of language. This attention state is mapped onto subject during discourse production. (Tomlin 1999: 168)

Nu er det sådan, at der i andre germanske sprog end engelsk er andre seriøse kandidater til 1. pladsen i sætningen, så man bliver nødt til at have dobbeltbetingelser for *attention*. En måde at skabe *attention* på er at placere en størrelse på 1. pladsen i sætningskonstruktionen. Her-

ved sættes rammen for gyldigheden af det udsagn, sætningen indeholder. En anden form for *attention* ligger i, at valensleddene forgrundes; afledt heraf skal ses det forhold, at subjektet som regel kommer til at stå i den venstre side af sætningen, hvorved det også får del i den *attention*, der opnås ved at stå relativt i begyndelsen af en sætning. Dette kan forstærkes ved, at subjektet regelmæssigt står på 1. plads og således kommer til at fungere både som sætningens ramme og som protagonist for den meddelte handling.

Subjektet fra aktivsætninger går det i passivsætninger på en af to måder: enten bliver det et adverbialled, en præpositionsgruppe med *von* eller *durch* (som regel, men der findes andre konstruktionsmåder); det bliver nedgraderet i agentivitet. Og da den slags adverbialled umarkeret står i højre side af sætningen, aspirerer leddet til en mere rematisk funktion, eller sagt ud fra en processeringsforståelse, at det processeres senere og derfor som oftest forstås som det nye, som modtageren skal erfare. Dette adverbialled er optionalt, og hvis det ikke realiseres, forsvinder det også ud af selve sætningens informationsperspektivering og opmærksomhed, og således også af forgrunden i sætningen. Det bliver udgraderet (*gapped* ud) af sætningen, men derfor er det som faktor ikke nødvendigvis forsvundet ud af tekstverdenen: man kan altid lede efter en identifikation til den ikke-realiserede *event*-faktor i den omgivende tekstverden; i (2) er det ret let at finde:

- (2) (et fotografi af arbejdsgangen i begyndelsen af *New York Times'* levetid:)

Ungefähr ein Dutzend kräftiger, meist vollbärtiger Männer mit geschwärtzten Händen macht sich an einer Reihe großer Druckerpressen zu schaffen; Schatten tanzen über die Wände. An einem Tisch sitzen einige durchweg distinguiert gekleidete Herren und gehen mit der Feder in der Hand allerlei Schriftstücke durch, *die schließlich einem noch jungen Mann mit einem kräftigen Schnurrbart vorgelegt werden*. Sein Name ist Henry J. Raymond (Zeit 13.9.2001: 96)

Aktiv- og passivsætninger er to forskellige syntagmatiske afledningsmuligheder af samme verbum med en bestemt valens; de to afledningsmuligheder står i et paradigmatisk forhold til hinanden. Det forhold, at

der ligger den samme afledte abstrakte størrelse bag: et verbum med en given valens, er bestemmende for, at modtageren er villig til at anerkende en specifik agent i sagsforholdet, selvom denne ikke måtte være eksplicit udtrykt; og hvis der er en specifik, men implicit agent, vil modtageren også gerne prøve at identificere vedkommende. Parret aktiv- og passivderivation er en funktionel kategori med næsten samme hyppighed over ordklassen verbum, således at det nærmer sig hyppighed for tilfælde, der indgår i en bøjningskategori. Derfor betragtes det som to afledninger at det samme verbum med en bestemt valens.

6. Aktivkonstruktioner med *agency demotion*/Subjektschub

Lidt anderledes er det forhold, at en del verbalstammer også kan indgå i relativt regelmæssigt, men dog sjældnere forekommende konstruktioner, der er aktivkonstruktioner. Forskellen er imidlertid, at der ved disse ikke så typiske konstruktioner forekommer *agency demotion*, på tysk undertiden kaldet *Subjektschub* ligesom ellers i passiv.

Beim Subjektschub wird in die Subjekt-Stelle eines HANDLUNGS-Verbs die Bezeichnung einer dafür eigentlich nicht vorgesehenen Bezugsstelle "geschoben", z.B. eines OBJEKTS, eines INSTRUMENTS usw. Im Unterschied zum Passivsatz ist dabei aber für den eigentlichen AGENS der HANDLUNG keine syntaktische Position mehr vorgesehen, sodaß man hier in noch stärkerem Maße als bei agenslosen Passivsätzen von Deagentivierung/AGENSschwund sprechen kann. (v. Polenz 1985: 187)

Hvordan kan man nå frem til den anskuelse, at man opfatter den faktor, som nu er subjekt, som stående på et uegentligt sted, som Polenz siger? Enten må det være, fordi man opretholder en paradigmatiske forståelse af, at denne mindre typiske konstruktion skal sammenholdes med en prototypisk konstruktion med samme verbalstamme, men med en anderledes indholdsvalens i aktiv. Eller man går ud fra betegnelsen *Handlungsverb*, på den måde, at handlingsverber har agenten som subjekt i aktiv, og hvis det ikke har det, så har subjektet forskubbet sig. Nært knyttet til dette ræsonnement er selvfølgelig en ikke-sproglig anskuelse af, hvem eller hvad der kan handle i verden.

Tysk har forskellige konstruktioner, der skubber til subjektet; en af dem består i, at det, der ville blive objekt og patiens i den prototypiske aktivkonstruktion, nu er subjekt i en mindre typisk aktivkonstruktion. Valensen er stadigvæk 2 på udtrykssiden, idet objektspladsen er fyldt ud med et ægte reflektiv.

- (3) (om Elf-Aquitaine-Leuna-korruptionsanklagen mod tyske politikere:)

¹Seit Jahren spüren Genfer Untersuchungsrichter dem Fluss der gut 80 Millionen Mark nach, ^{1a}die Elf als "Kommissionen" über Schweizer Konti schleusen ließ. ²Die Genfer Ermittler haben Bankunterlagen beschlagnahmt und Zeugen befragt, ³sie haben ein Geflecht aus Firmen und Stiftungen enttarnt, dessen Ziel nur eines gewesen sein dürfte: Geldwäsche. Und ⁴sie verfolgen, was sie "die deutsche Spur" der Bestechung nennen – Zahlungen unter dem Codewort "Ostdeutsches Observatorium".

⁵Überprüft werden im März 2000 jene deutschen Politiker, ^{5a}deren Namen sich in beschlagnahmten Kontounterlagen gefunden haben. ⁶Es sind Namen, die damals in Deutschland ein jeder kennt, die täglich in der Zeitung stehen, das Who's who? der CDU-Finanzaffäre. ⁷Aber es tauchen jetzt auch solche Namen auf, deren Träger zwar öffentlich bekannt, aber nie öffentlich in Verdacht geraten sind. ⁸Nicht alle sollen von Elf Geld erhalten haben (Zeit 5.7.2001: 9).

- (4) (den talende er samleren i teknoopførelserne:)

¹Das Musikstück entschlüsselt sich immer wieder neu im Mix, am Abend. Und ²ich spiele keine andere Rolle, als Künstler immer gespielt haben. ³Das Sampeln ist eine Kunstform wie andere auch. [...] ⁴Kritik ist immer an das einzelne Werk gebunden. Aber ⁵bei Techno gibt es kein geschlossenes Werk mehr, ⁶es ist nicht fassbar. ⁷Nur im Mix entschlüsselt es sich. ⁸Es zerfällt in ein Kontinuum von Momenten. ⁹Da kommt der Kritiker nicht hinterher (Zeit Mag. 7.11.97: 37)

Hvad er det karakteristiske? Både *finden* i (3^{5a}) og *entschlüsseln* i (4^{1,7}) er verber, som i prototypisk aktiv form har en tydelig agent som subjekt. Hvad man så forvente af denne passiviske konstruktion? Selve verbalet

får sin aktionsart neutraliseret på den måde, at forståelsen af aktionsarten bliver afhængig af hele sætningssemantikken⁷; konstruktionen er tovalent som den prototypiske aktiv, og den er ægte reflektiv. Og vigtigst: agenten kan ikke konstrueres ind i sætningen på udtrykkssiden, som v. Polenz siger; denne faktor er således endnu mere deagentiviseret end i passivsætninger med urealiseret agent. Talmy ville sige blokeret. Effekten er, at konstruktionen taler modtageren fra at lede efter en agent, der kan identificeres. Det kan tydeligt ses i (4): der er ingen komponist, agent, bag det stykke musik, der bliver spillet. Prøv ikke at identificere ham; han spiller ingen rolle her. I (3^{5a}) er der gode identifikationsmuligheder for agenten til *finden*, nemlig *die Genfer Untersuchungsrichter* eller *Ermittler*, som er subjekt og *topic* i (3^{1,4}), men alligevel skiftes der til den passiviske konstruktion. Hvorfor?

Det er for at opnå den anden effekt ved dette *Subjektschub*, nemlig at en anden faktor får subjekt- og *topic*-status i kombination med handlingsverbet. Instruktionen er: stryg den faktor helt ud af opmærksomheden, der er det naturlige subjekt og i kraft af det *topic* i en tekstpassage, dvs. den gennemgående protagonist. Der skiftes nu gear til et nyt *topic* i (3^{5a}), nemlig *Namen*, der så holder som protagonist til og med (3⁸), hvor navnenes indehavere overtager funktionen. Man kan sige, at konstruktionen er en opmærksomhedsletter, den stryger den paradigmatisk medforståelse af agenten, som man ellers har, og som man har i almindelig passiv.

En anden effekt af et sådant *Subjektschub* er, at det skaber mulighed for at få skubbet et abstraktum op som subjekt. Effekten af det kan være

7. *Finden* er et absolut transformativt verbum, som giver sagsforholdet et *cause view* (Slobin), men følgende to eksempler tillader en statisk læsning, et *state view*; jf. også dansk *findes* som statisk, modsat *bliver fundet* som transformativ aktionsart:

In unserem Lande, so seuft es aus der Seele vieler Bürger, werden die Reichen reicher und *finden sich die Armen schon in nächster Nachbarschaft*. (Zeit 23.4.1998: 1)

Wer jemals längere Zeit im Ausland lebte, der hat nach der Rückkehr ein besonderes Auge für die Eigenarten der Heimat. Wenn *sich im Keller ein Schild mit der Aufschrift findet*: "Das Öffnen der Müllcontainer nach 21.30 Uhr ist zu unterlassen", dann weilt man wieder im Lande (Zeit 14.5.1998: 50)

mangelunde; sprogkritikere peger på, at det er en måde at fordunkle den egentlige agent på, således at det kommer til at virke, som om det i stedet er en kraft, der ikke beherskes af mennesker. Det kan man bl.a. finde i mange behandlinger af Det tredje Rige og 2. Verdenskrig (v. Polenz 1985: 191f.). Eller i skildringer af økonomiske udsving. Men det behøver ikke at være ideologisk ment, men kan skyldes, at den egentlige agents identifikation står hen i det helt uvisse, som *das Kaisertum gründete sich* i (5²), eller det bliver for kompliceret at opregne som i (6^{1a}):

- (5) (om en udstilling om kejser Otto den Store og hans rige:)
¹Der entstehende allmählich deutschwerdende Staat wurde erst durch das in Rom vom Papst legitimierte Kaisertum an den Hauptstrom der Kultur angeschlossen, dem höchsten Stand der Zivilisation angenähert.
²*Das Kaisertum gründete sich nicht zuletzt auf die exklusive priesterliche Gelehrtenkultur*; die Wirkung auf die wenigen deutschen Zentren, Fulda, Corvey, Reichenau, war sofort spürbar. ³Die Dekadenz der nachkarolingischen Epoche wurde innerhalb einer Generation überwunden. ⁴Kaiser Otto I. durfte seinen Sohn Otto II. mit einer byzantinischen Prinzessin verheiraten: ⁵Der Wettbewerb mit der erdrückend überlegenen oströmischen Kultur ließ sich nicht mehr vermeiden. ⁶Eines der reizvollsten Stücke der Ausstellung, die Heiratsurkunde von 972, lässt die Anstrengung sinnfällig werden (Zeit 2001: 36)

Et helt andet forhold ved kategoriseringen af denne konstruktions-type udspringer af det forhold, at interessen for den egentlige agent underbindes:

- (6) (Interview med Wolfgang Thierse, formand for Forbundsda-gen, om højreekstremisme:)
Zeit: ¹Sie besuchen seit Jahren Initiativen, ^{1a}*die sich gegen Rechtsextremismus engagieren*. ²Haben sich deren Arbeitsbedingungen verändert?
Thierse: ³*Die finanzielle Situation hat sich für die meisten erheblich verbessert* (Zeit 23.8.2001: 4)

Verberne *verändern* og *verbessern* er begge transformative verber med to forskellige valenser, begge tovalente. Den ene mulighed ligger inden

for kategorien *cause view*, en anden, den refleksive variant som *verändern* (6²) eller *verbessern* (6³), ligger inden for kategorien *become view*. Da hyppighedsforskellen ikke er så stor mellem de to konstruktionsmuligheder, og da agenten ikke lader sig medkonstruere ved den refleksive konstruktion, er det nærliggende at betragte den refleksive variant som en "ergativ" variant. Verbalpar, hvoraf den ene del er semantisk ergativ, som *kochen* eller *rollen*, er der ikke så mange af på tysk; men konstruktionsvarianten med reflektiv kan måske generelt betragtes som en sådan ergativmulighed.

7. Konstruktioner med *lassen* + akkusativ med infinitiv

En konstruktion med mange muligheder er *lassen* + akkusativ + infinitiv (ACI-konstruktion) med eller uden realiserede valensstørrelser for hovedverbet, f.eks. akkusativen. Denne konstruktion er relativt hyppig især i ikke-narrative tekster, typisk argumentative tekster. Dette er forståeligt ud fra det synspunkt, at netop argumentative tekster har brug for hyppigt at indføre nye partcipanter i teksten eller se de allerede forekommende partcipanter ud af forandrede vinduer, med eller uden *gapping* af mulige andre faktorer i den pågældende *event*.

En af *lassen*'s muligheder er at indføre endnu en handlende faktor ved siden af hovedverbets egentlige agent. Dette er den typiske *cause view* konstruktion:

- (7) (om en koncert med Bruce Springsteen:)
 Ein Sonderlob gilt Co-Star Nils Lofgren, der einst Neil Young so lange manisch verfolgte, bis *der ihn 1970 auf "After the Gold-rush" Klavier spielen ließ*. Später hatte Lofgren einigen solistischen Erfolg (Dieckmann: 18)

Man ser, hvordan sagsforholdet indeholder en agent, *ihn*, en patient, *Klavier*, samt en en kausator / instigator / initiator *der*. Denne faktor har mange navne. Hovedhandlingen er *spielen*, og *lassen* tilføjer sammen med sit subjekt sagsforholdet et ekstra *cause view*. Akkusativen i ACI-konstruktionen behøver imidlertid ikke at være agenten, men kan også være patienten i forhold til hovedverbet, således at agenten er udeladt (*gapped*). Det bliver *lassen* + passivisk ACI, i (8) med *die* som akkusativen og *Elf* som initatoren:

- (8) Seit Jahren spüren Genfer Untersuchungsrichter dem Fluss der gut 80 Millionen Mark nach, *die Elf als "Kommissionen" über Schweizer Konten schleusen ließ* (Zeit 5.7.2001: 9)

Der kan også anlægges et kausalt-passivisk perspektiv ved at lade patienten for hovedverbet være akkusativ og agenten være et adverbialled som i (9). Initiatoren er her ikke eksplicit, da *lassen* selv er infinitiv, men det logiske subjekt er lig personen bag *ihr*, nemlig Madame Kollontai, der kæmpede specielt for mødre og børn efter den russiske revolution:

- (9) Als ihr Versuch, *das ehrwürdige Alexander-Newski-Kloster als Obdach für ihre Schützlinge durch rote Matrosen räumen zu lassen*, auf den wütenden Widerstand der Mönche stieß ... (Zeit 28.2.2002: 90)

Fordelen ved dette vindue er den fokusfunktion, som *rote Matrosen* får via sin stilling til højre i konstruktionen. Diatesedimensionen kan også vindues væk, således at kun initiatoren og handlingen står tilbage; det er stadigvæk *cause view*.

- (10) (om en ny bestikkelsesaffære i Tyskland:)
Parteispenden, Schweizer Konten, illegal verbucht? Da war doch was ... Richtig, *Helmut Kohl lässt grüßen* (Zeit 7.3.2002: 5)

En anden vej at gå er, at den logiske akkusativ for ACI-konstruktionen indtræder som subjekt for *lassen*, medens den grammatiske akkusativ nu er repræsenteret ved reflektiv. Der må nu skelnes mellem subjekter, der er +Hum eller +Anim, altså størrelser, som har en intention, og subjekter, hvor dette ikke er tilfældet. I de konstruktioner, hvor subjektet er +Hum eller +Anim, er det normalt også patients for hovedverbet. Herved svækkes selve det kausale element fra, at initiatoren er en aktiv *controller* i Slobins forstand til, at han er en mere passiv *controller*, der 'tillader' handlingen at gå hen over sig eller 'får en (som regel uidentificeret) nogen eller noget til' handlingen. Dette ses tydeligt i (11), hvor den eneste forskel mellem *er wurde getrieben* og *er ließ sich treiben* er kontroreffekten i anden halvdel:

- (11) (om rockmusikeren Joe Cocker:)
Cocker hatte tiefe Täler von Depression durchirrt, teils, weil

das Musik-Management seine Empfindsamkeit jahrelang schamlos zu Markte trug, teils aus Labilität. Er wurde getrieben und *ließ sich treiben*, ein großer Gefühlsmensch in Sieg und Verlust (Dieckmann: 18)

Noget andet er, hvis subjektet for *lassen* er -Anim, som i (5^{5,6}) og (12). I så fald er der ingen intention, og subjektet er ofte lig patiens for hovedverbet.

- (12) (en kritisk stillingtagen til en Rolling Stones massekoncert:) Aber schon "Ruby Tuesday" zeigt, was sich in "Angie" und "Gimme Shelter" wiederholt: *Töne lassen sich erneuern, Passionen nicht*. "You're Not The Only One With Mixed Emotions" – die Stones kommentieren ein Dilemma, das sie nicht verhindern können: Songs, die längst aus ihrem Besitz in unseren gewechselt sind, reißen sie wieder an sich und schleudern sie, rabiat vergrößert, erneut unters Volk (Dieckmann: 33)

Da der ingen intention er i subjektet for *lassen*, er *cause view* reduceret til 'at tillade', 'at kunne'. Det bliver en konstruktion, der er passivisk med modale træk. Instigatoren kan undertiden, alt efter leksikalsk udfyldning, antage rollen +Caus (13) eller +Instr (5⁶):

- (13) (om en flyvetur i 1924 med et luftskib, LZ136, i nød:) Noch als wir über dem Nebel der Neufundlandbank auf zweitausend Meter Höhe stiegen und wenig später, als bei Sturm ein Verspannungsdraht brach, wollte ich die immer näher rückende Schmach der Übergabe von LZ 126 von uns abwenden, aber es blieb beim bloßen Gedanken.
Was ließ mich zögern? Angst gewiß nicht (Jahrhundert: 88)

Behandlingen af *lassen* + ACI har her indskrænket sig til selve vinduet. For at følge Givóns påmindelser refterer der nu for mig at analysere, hvilken funktion initiatoren får i konteksten, og hvilke yderligere funktioner de forskellige måder at realisere selve ACI har i teksten. Det rækker pladsen ikke til.

8. Metode

Tysk har adskillige passiviske konstruktionsmåder og *lassen*-konstruktioner, som alle er i brug i hvert fald i det seriøse skriftsprog. Normalt er der i nye grammatikker på højt niveau en beskrivelse af konstruktionernes indhold, men den er baseret på sætningsniveau og er ret intuitiv. Opgaven er at tage konstruktionerne mere alvorligt som *event construals* og undersøge, hvad konstruktionerne gør for tekstverdensens opbygning: for udvalget af situationsfaktorer, som den sproglige formulering filtrerer ind (eller ud), for opmærksomhedsstyringen af modtageren, for kohæsion og kohærens. Desuden kan man overveje, om konstruktionerne skifter fra +Dynamisk til +Statisk eller omvendt, samt om de kan bruges til at indicere et bestemt rum inden for mentale rum. Endelig kan man analysere samspillet mellem ægte passivformer, passiviske former og andre konstruktioner med *man* eller *es*. De har alle det tilfælles, at de kan reducere en participants specificitet eller identitet inden for selve sætningen. Det er mit program.

9. Slutord

En anden grund til, at jeg har kastet mig over dette emne, er en overvejelse over de danske skolegrammatikker. De, der handler om tysk, er egentlig ikke kommet ud over et koncept, som er mindst 50 år for gammelt i forhold til moderne sprogforståelse. Dispositionen er ordklasserne, med lidt syntaks til sidst, nærmest kun ordstilling. Der behandles næsten kun udtrykssyntaks, med få undtagelser for indholdet af fleksiver. Tankegangen er bortset fra bøjningsparadigmerne egentlig totalt syntagmatisk; paradigmatikken lider en krank skæbe. Der står f.eks. adskillige sider om konjunktiv, medens indikativ dårligt nævnes. Dvs. at den egentlige indholdsfunction ved paradigmet modus lades ubehandlet.

Synsvinklen er bottom-up-grammatik, men beskrivelserne bliver hængende på halvvejen. Enkelte ordgrupper behandles, men kravene til en hel sætningskonstruktion er ikke nævnt. Fordi dispositionen er ordklasserne, og ordklasserne for en stor del er baseret på bøjninger, og fordi de vestlige sprog, der er med i vores dannelseskanon, stort set har de samme bøjningstyper, så begynder man i den ende af grammatikken, hvis funktion alt i alt turde være mest indlysende for eleverne.

Paradigmer på højere konstruktionsniveauer, som f.eks. passiv og passiviske konstruktioner behandles ikke. Trods flere sider om passivens konstruktion nævnes det normalt ikke, hvad glæde man kan have af passiv, fordi et spørgsmål som kohæsion ikke er et emne.

Skolegrammatikkerne er den mest samlede sprogbeskrivelse, man har på det trin. Så meget mere er det katastrofalt, hvad der ikke er med. Det egentlige formål med konstruktionerne, som nu f.eks. *event construal*, altså hele relationen mellem virkeligheden og de sproglige gengivelser, omtales overhovedet ikke. Disse grammatikker er receptive koncepter, de er syntagmatiske, baseret på bøjninger, således at en læser med lidt flid kan stave sig igennem en tekst. De ligner totalt en latinsk grammatik. Det er så langt, som man overhovedet kan forestille sig, fra at være et redskab til kommunikation; kravet er jo ellers, at der skal undervises til et vist kommunikativt niveau. Det er intet under, at elever ikke gider fremmedsprog. Derfor er det også et programpunkt hos mig at prøve at overtale skolegrammatikforfatterne til at forbedre deres produkter med flere oplysninger om indholdssiden og de kommunikative funktioner.

Primærlitteratur

- Dieckmann, Christoph. 2000. *Hinter den sieben Bergen. Geschichten aus der deutschen Murkelei*. München: dtv 1950. (Dieckmann)
- Grass, Günter. 1999. *Mein Jahrhundert*. Göttingen: Steidl. (Jahrhundert)
- Die Zeit* (Zeit)
- Zeit Magazin* (ZeitMag)

Henvisninger

- Berman, Ruth A. og Dan I. Slobin. (1994). *Relating Events in Narrative: A Crosslinguistic Developmental Study*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Georgakopoulou, Alexandra og Dionysis Goutsos. (2000). Revisiting discourse boundaries: The narrative and non-narrative modes. I *Text* 20/1. 63-82.
- Polzen, Peter von. (1995). *Deutsche Satzsemantik. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens*. Göschen 2226. Berlin: de Gruyter.

- Shibatani, M. og S.A. Thompson. (1996). *Grammatical Constructions. Their Form and Meaning*. Oxford: Clarendon Press.
- Skytte, Gunver et al. (eds). (1999). *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Vol. I-III*. Københavns Universitet: Museum Tusulanum.
- Slobin, Dan I. (1996). Two Ways to Travel: Verbs of Motion in English and Spanish. I Shibatani og Thompson. 195-220.
- Slobin, Dan I. (1997). Mind, Code, and Text. I Joan Bybee, John Haiman, and Sandra A: Thompson (eds). *Essays in Language Function and Language Type. Dedicated to T. Givón*. Amsterdam: Benjamins. 437-466.
- Slobin, Dan I. (2002). Verbalized Events. A Dynamic Approach to Linguistic Relativity and Determinism. I Susanne Niemeier and René Dirven (eds.) *Evidence for Linguistic Relativity*. Amsterdam: John Benjamins. 107-138.
- Talmy, Leonard. (1996). The Windowing of Attention in Language. I Shibatani og Thompson. 235-288.
- Tomlin, Russell S. (1999). Mapping Conceptual Representations into Linguistic Representations: The Role of Attention in Grammar. I Jan Nuyts og Eric Pederson. (1999 paperback). *Language and Conceptualization*. Cambridge: CUP. 162-189.
- Zifonun, Gisela, Ludger Hoffmann og Bruno Strecker. (1997). *Grammatik der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Zifonun, Gisela. 2000. "Man lebt nur einmal." Morphosyntax und Semantik des Pronomens *man*. I *Deutsche Sprache* 2000/3. 232-253.